

С.С. Аскеров,
аспірант
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник доцент О.П. Кучинська)

Межі обов'язковості вказівок судів вищої інстанції для судів нижчої інстанції згідно законодавства України та Азербайджану

Ключові слова: перевірка рішень суду, перегляд рішень суду, вказівки судів вищої інстанції, межі обов'язковості, гарантії незалежності суддів.

Для забезпечення незалежності суддів у кримінальному процесі особливе значення мають взаємовідносини між судами різних інстанцій. Діюче законодавство України має чітко регламентувати функціонування судів різних рівнів, щоб не допускати незаконного здійснення впливу судів вищого рівня на діяльність суддів судів нижчого рівня. Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає систему норм, які регламентують порядок судового розгляду, а також форми перевірки законності і обґрунтованості судових рішень* у кримінальних справах шляхом провадження в апеляційній, касаційній інстанціях та перегляд судових рішень в порядку виключного провадження. Законодавство України передбачає як можливість виправлення судових помилок, так і гарантії принципу незалежності суддів. Однак в Кримінально-процесуальному кодексі України існує норма (ст. 24) [5, 72], відповідно до якої суди вищого рівня здійснюють нагляд за судовою діяльністю судів нижчого рівня. Вказане положення не узгоджується з ви-

могами Конституції і суперечить принципу незалежності суддів, оскільки нагляд є однією з форм контролю, а за наявності останнього говорити про незалежність є зайвим.

Згідно зі ст. 129 Конституції України [3, 49] суди при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб законом заборонені.

Слід зазначити, що після внесення змін до КПК України 21 червня і 12 липня 2001 р. [1], та з прийняттям у 2002 року Закону України "Про судоустрій України" [2] ліквідовано нагляд судів вищого рівня за судовою діяльністю у вигляді перегляду у порядку нагляду вироків, ухвал і постанов суду, що набрали законної сили; принесення протестів на судові рішення, що набрали законної сили, Головою Верховного Суду та його заступниками, Головою Верховного Суду Криму, головами обласного, Київського і Севастопольського міських судів та їх заступниками, головами військових судів регіонів і Військово-Морських сил. Закон забороняє Верховному Суду України та апеляційним судам контролювати

*Рішення суду в статті розглядається як вирок, ухвала суду, постанова судді.

роботу судів нижчого рівня, проводити перевірки їхньої діяльності, а посадовим особам Верховного Суду та апеляційних судів — приносити протести на вироки, ухвали постанови у кримінальних справах.

Відповідно до ст. 47 Закону України “Про судоустрій України” Верховний Суд України, як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції. В цьому зв’язку нагляд за судовою діяльністю Верховного Суду України полягає у виявленні і виправленні помилок та порушень законів, допущених судами під час розгляду кримінальних справ, дачі роз’яснень з питань застосування законодавства, що виникають при розгляді кримінальних справ, вивченні у судах нижчого рівня стану організації здійснення судочинства і надання їм методичної допомоги.

Апеляційні суди в Україні згідно з повноваженнями, розглядають кримінальні справи в апеляційному порядку та виправляють порушення закону, допущені судами нижчого рівня, надають їм методичну допомогу у застосуванні законодавства.

Таким чином, говорячи про нагляд судів вищого рівня за судовою діяльністю, слід мати на увазі як повноваження щодо розгляду справ у апеляційному, касаційному порядку, в порядку виключного провадження в зв’язку з перевіркою обґрунтованості і законності судових рішень у встановленому законом процесуальному порядку, усуненням порушень закону, допущених судами нижчого рівня, так і права приймати рішення за скаргою (поданням) з метою забезпечення правильного застосування судами законодавства.

Суддя в порівнянні з іншими посадовими особами в державі наділений особливим статусом. Проте більшість суддів вбачає в особі голови суду чи його заступника свого керівника. Останні, в свою чергу, можуть здійснювати не процесуальне керівництво іншими суддями у формі попереднього узгодження винесеного рішення. З такою позицією не можна погодитись, оскільки

аналіз законодавства, зокрема Законів України “Про статус суддів”, “Про судоустрій України”, дозволяє зробити висновок, що всі судді наділені єдиним статусом і відрізняються між собою тільки компетенцією та повноваженнями. Однак заслуговує на увагу і думка про те, що найбільше важелів впливу на суддів залишається у голів судів, від яких і нині часто залежить розподіл справ, вирішення питань кар’єри суддів, питань про преміювання суддів, про відпустки, відрядження тощо [6, 96]. Хоча, вже в деяких правових актах (ЦПК від 2004 р.) передбачено, що голови судів не наділяються процесуальними правами, а справи між суддями розподіляються в порядку черговості [4, 29–33].

Вважаємо, що зменшенню впливу голів судів чи їх заступників повинна сприяти передача Державній судовій адміністрації та її органам на місцях більшої частини адміністративних функцій, а голова суду чи його заступник зосередяться на вирішенні судових справ. Для вдалого вирішення питання можна вивчити також досвід зарубіжних країн, що свідчить про рівність статусу всіх суддів, з яких один призначається головою суду і тільки розподіляє між іншими суддями справи, приймає на роботу суддівський персонал, але ні в якому разі не може впливати на суддів [8, 152–158].

Неприпустимо, коли суд вищого рівня фактично здійснює непроцесуальне керівництво судом нижчого рівня. При постановленні вироку суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об’єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності (ч. 3 ст. 323 КПК). Апеляційний суд може винести ухвалу про скасування вироку чи постанови і повернення справи на новий судовий розгляд (п. 1 ч. 1 ст. 366 КПК). В такій ухвалі суду має бути зазначено, які статті закону порушено, в чому саме полягають ці порушення або необґрунтованість вироку (постанови), а також обставини, які необхідно з’ясувати, які слідчі дії для з’ясування цих обставин належить виконати (ч. 3, 4 ст. 377 КПК).

Відповідно до ст. 374, 399 КПК України вказівки суду, що розглядає справу в апеляційному чи касаційному порядку, є обов'язковими при повторному розгляді справи судом першої інстанції у іншому складі суддів.

Вважаємо, що вказівки судів вищого рівня повинні бути такими, щоб, з одного боку, забезпечували можливість виправлення помилки суду першої інстанції, а з іншого — сприяли забезпеченню принципу незалежності суддів і забезпечення свободи їх внутрішнього переконання під час нового розгляду справи. Тому кримінально-процесуальне законодавство передбачає межі вказівок апеляційної інстанції. Так, суд апеляційної інстанції не вправі: а) вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення; б) наперед вирішувати питання про достовірність чи недостовірність того або іншого доказу; в) вирішувати наперед питання про перевагу одних доказів над іншими; г) визначати, який кримінальний закон повинен бути застосований судом першої інстанції г) наперед визначати міру покарання (ч. 3 ст. 374 КПК).

У разі розгляду справи в касаційному порядку згідно з п. 2 ч. 1 ст. 396 КПК суд касаційної інстанції може скасувати вирок, постанову чи ухвалу і направити справу на нове розслідування або новий судовий чи апеляційний розгляд. Однак чинне кримінально-процесуальне законодавство України не передбачає меж вказівок касаційної інстанції для суду, який буде здійснювати новий розгляд справи у першій або апеляційній інстанціях. Поряд з тим, вказівки суду, що розглядав справу в касаційному порядку, є обов'язковими для суду першої або апеляційної інстанції. Невиконання вказівок суду касаційної інстанції є підставою для скасування судового рішення. Виключенням є випадки, коли обставини, що зазначені в ухвалі суду касаційної інстанції, не можна було дослідити з об'єктивних причин [7, 121]. Одночасно обов'язковість вказівок суду касаційної інстанції не повинна обмежити право органів розслідування та суду при

новому розслідуванні та розгляді справи оцінювати докази за своїми внутрішніми переконаннями, що ґрунтуються на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи, згідно із законом.

З урахуванням викладеного, пропонуємо викласти ст. 399 КПК України в новій редакції, чітко передбачивши межі вказівок касаційної інстанції з урахуванням вимог ст. 18, ч. 3 ст. 374 КПК та ст. 129 Конституції України.

Законодавство Азербайджану також передбачає порядок функціонування судів різних інстанцій, їх взаємовідносини при здійсненні правосуддя у кримінальному судочинстві.

Так, згідно зі ст. 4 Закону Азербайджану “Про суди і суддів” від 10 червня 1997 р. з відповідними змінами судовий розгляд справ проводиться у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій. У порядку та випадках, передбачених законодавством Азербайджану, справи в суді першої інстанції розглядаються одноособово суддею, колегіально судом у складі трьох суддів або судом присяжних. Справи в судах апеляційної та касаційної інстанцій розглядаються колегіально судом у складі трьох або більш суддів [11, 5]. Під час розгляду справи суди мають керуватися Конституцією Азербайджанської республіки (ст. 127) [9, 55], законами та іншими правовими актами, міжнародними договорами, учасником яких є Азербайджан. Правосуддя здійснюється в умовах безсторонності і забезпечення незалежності суддів відповідно до законів Азербайджану (ст. 8). Не допускається існування відносин непроцесуального характеру між складом суду та учасниками судового процесу, між судом першої інстанції та судами апеляційної та касаційної інстанції. Саме з цією метою закон встановлює, що необхідною умовою для здійснення правосуддя є створення таких умов, які відповідали б високому статусу суду, виключали будь-який вплив на суддів та втручання в їх діяльність, в тому числі з боку судів вищого рівня (ст. 17, 18 Закону “Про суди і суддів”).

Вважаю, що таке положення закону цілком відповідає принципу незалежності

суддів. Кримінальне процесуальне законодавство Азербайджану також містить положення про незалежність суддів і присяжних засідателів, забороняє будь-яке втручання в їх діяльність при здійсненні правосуддя (ст. 25). Діючий КПК Азербайджану надає право суддям приймати рішення за своїм внутрішнім переконанням на підставі повного, всебічного та об'єктивного розгляду всіх обставин справи в їх сукупності відповідно до закону.

КПК Азербайджану передбачає порядок судового розгляду справи в суді першої інстанції, а також форми перевірки законності і обґрунтованості судових рішень у кримінальних справах шляхом провадження в апеляційній, касаційній інстанціях (глава XLVII КПК) [10, 404-450].

Перевірка рішень суду першої інстанції проводиться судом апеляційної інстанції, як правило, після подання апеляційної скарги або принесення прокурором апеляційного протесту на прийняте рішення суду першої інстанції (ст. 383 КПК).

Кримінально-процесуальне законодавство Азербайджану передбачає попередній розгляд апеляційної скарги або апеляційного протесту колегіально судом у складі трьох суддів. Попередній розгляд справи проходить за участю апелянта та сторони обвинувачення. За результатами розгляду апеляційної скарги або апеляційного протесту Апеляційний суд може прийняти рішення про скасування вироку чи постанови і повернення справи до суду першої інстанції для усунення порушень вимог закону, на новий судовий розгляд тощо (ст. 391 КПК).

Підставами для повернення справи суду першої інстанції з метою усунення порушень вимог закону є: а) непідписання протоколу судового засідання головуючим або секретарем судового засідання (ст. 396.1. КПК); б) ненадання копії вироку засудженому або виправданій особі, надання копії вироку без перекладу на рідну мову зазначених осіб (ст. 396.2. КПК); в) непідписання суддею вироку (рішення) суду (ст. 396.3. КПК); г) у разі відсутності протоколу судового засідання, вироку або

рішення суду за результатами розгляду матеріалів справи (ст. 396.4. КПК).

У такому випадку суд апеляційної інстанції повертає матеріали справи і встановлює суду першої інстанції десятиденний строк для усунення порушення вимог закону.

Апеляційний суд скасовує рішення суду першої інстанції у разі: 1) проведення судового розгляду першої інстанції за наявності порушень закону (ст. 303.3 цього Кодексу), допущених органами попереднього слідства, якщо їх не можна усунути під час розгляду справи в суді (ст. 391.8.1. КПК); 2) не усунення судом першої інстанції хоча б однієї з вимог апеляційного суду про порушення закону (ст. 391.6. КПК) під час розгляду справи (ст. 391.8.2. КПК); 3) проведення судового розгляду справи з порушенням правил підсудності (ст. 391.8.3. КПК); 4) здійснення судового розгляду справи відведеним суддею (391.8.4. КПК); 5) проведення судового розгляду справи з порушенням вимог КПК про незмінність складу суду (391.8.5. КПК); 6) проведення судового розгляду справи з порушенням прав підсудного (ст. 391.8.6. КПК); 7) проведення судового розгляду справи з порушенням прав підсудного користуватися рідною мовою або мовою, якою він володіє, і допомогою перекладача (ст. 391.8.7. КПК); 8) проведення судового розгляду справи з порушенням законних вимог державного обвинувача, підсудного та його захисника (ст. 391.8.8. КПК); 9) проведення розгляду справи з порушенням вимог КПК щодо виступу у судовому засіданні потерпілого, державного обвинувача, захисника і надання підсудному права виступати з останнім словом (ст. 391.8.9. КПК); 10) винесення остаточного судового рішення з порушенням вимог закону щодо таємниці наради суддів (ст. 391.8.10. КПК); 11) проведення судового розгляду справи з порушенням вимог закону щодо межі обвинувачення і винесення обвинувального вироку за більш тяжкий злочин, ніж запропонований державним обвинувачем (ст. 391.8.11. КПК); 12) порушення порядку підпи-

сання судового рішення, передбаченого ст. 352.5.-352.6 КПК.

Таким чином, за наявності вказаних порушень, допущених під час розгляду справи у суді першої інстанції, суд апеляційної інстанції скасовує прийняте рішення та направляє справу на новий розгляд суду першої інстанції. Апеляційний суд має також право прийняти остаточне рішення за результатами розгляду апеляційної скарги або апеляційного протесту за умови проведення одночасно судового слідства (ст. 394.6. КПК). Рішення (вирок, ухвала, постанова) суду першої інстанції щодо фактичних обставин справи перевіряється апеляційним судом в межах поданої апеляції. Застосування норм матеріального та процесуального права перевіряється незалежно від доводів апеляції (ст. 397.3. КПК).

Крім вказаних повноважень суд апеляційної інстанції має право прийняти спеціальне рішення щодо осіб, які допустили грубе порушення вимог законодавства під час проведення попереднього слідства та розгляду справи у суді першої інстанції (ст. 391.10. КПК). Таке рішення апеляційного суду направляється щодо посадових осіб органів попереднього слідства до органу вищого рівня або посадовій особі, щодо судді суду першої інстанції Судово-правовій Раді Азербайджану для прийняття відповідних заходів.

Суд апеляційної інстанції має також право: 1) прийняти рішення про залишення рішення суду першої інстанції без зміни, а апеляційної скарги без задоволення; 2) скасувати рішення першої інстанції та прийняти нове судові рішення; 3) скасувати рішення суду першої інстанції та прийняти рішення про припинення провадження у справі; 4) прийняти судові рішення про зміну рішення суду першої інстанції (ст. 398-406 КПК).

Таким чином, аналіз норм Кримінально-процесуального законодавства Азербайджану щодо провадження в суді апеляційної інстанції (ст. 381-407) показує, що суд апеляційної інстанції має досить широкі повноваження під час перевірки рішення

суду першої інстанції у порядку апеляційного провадження (зокрема, за результатами попереднього розгляду він має право: *скасувати рішення суду першої інстанції, повертати справу на новий розгляд, приймати нове рішення, припинити провадження у справі, приймати спеціальне рішення щодо посадових осіб органів попереднього слідства, судді першої інстанції, які допустили грубе порушення закону, а по апеляційному розгляду справи: залишити рішення (вирок, постанову чи ухвалу) суду першої інстанції без зміни, апеляційну скаргу (протест) без задоволення, скасувати рішення суду першої інстанції і прийняти нове рішення, скасувати рішення суду першої інстанції і припинити провадження у справі, змінити рішення суду першої інстанції.*

Однак КПК Азербайджану чітко не передбачено положення ні про вказівки суду апеляційної інстанції, ні межі таких вказівок для суду першої інстанції під час апеляційного розгляду справи та повернення справи на новий розгляд. Відсутність чіткого законодавчого положення про вказівки суду апеляційної інстанції для суду першої інстанції при поверненні справи на новий розгляд зовсім не означає відсутність на практиці доручень суду вищого рівня для суду нижчого рівня. Можна уявити собі коли доручення суду вищого рівня ігнорується або не виконується судом нижчого рівня при новому розгляді справи. Аналіз ст. 391 КПК дає підстави зробити висновок про те, що вимоги суду, що розглядав справу в порядку апеляційного провадження, є обов'язковими для суду першої інстанції. Невиконання таких вимог є підставою для скасування судового рішення (ст. 391.6., 391.8., 391.9. КПК).

Крім того, невиконання вимог суду апеляційної інстанції може бути підставою для винесення апеляційним судом спеціального рішення щодо посадових осіб органів попереднього розслідування та судді суду першої інстанції згідно зі ст. 391.10. КПК Азербайджану.

Вважаємо, що обов'язковість вимог суду апеляційної інстанції обмежує можливість органів попереднього розсліду-

вання та суду при новому розслідуванні та розгляді справи порушувати принцип незалежності і недоторканності суддів при здійсненні правосуддя.

На мою думку, відсутність чіткого положення в КПК Азербайджану про вказівки суду апеляційної інстанції та межі таких вказівок для суду першої інстанції при новому розгляді справи створює умови для незаконного впливу з боку суду вищого рівня на суд першої інстанції, що є порушенням конституційного принципу незалежності і недоторканності суддів при здійсненні правосуддя.

Пропоную викласти ст. 391.9. КПК Азербайджану в такій редакції: “Скасовуючи рішення суду першої інстанції, суд апеляційної інстанції не має права вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення, достовірність або недостовірність доказів, переваги одних доказів над іншими, застосування судом першої інстанції того чи іншого кримінального закону, застосування судом першої інстанції того чи іншого кримінального покарання”.

Розгляд справи в порядку касаційного провадження проводиться відповідно до глави XLVII КПК Азербайджану.

Згідно зі ст. 419 КПК, розглядаючи справу в касаційному порядку, суд касаційної інстанції може 1) залишити рішення (вирок, постанову чи ухвалу) суду першої інстанції і апеляційного суду без зміни, а касаційну скаргу (протест) без задоволення (ст. 419.10.1.); 2) скасувати рішення (вирок, постанову чи ухвалу) суду першої інстанції і апеляційного суду та направити справу на новий судовий (за участю присяжних засідателів) або апеляційний розгляд (ст. 419.10.2.); 3) скасувати рішення (вирок, постанову чи ухвалу), що набрали законної сили і припинити провадження у справі (ст. 419.10.3.); 4) змінити рішення (вирок, постанову чи ухвалу) суду першої інстанції або апеляційного суду (ст. 419.10.4.).

Скасовуючи рішення суду першої інстанції і апеляційного суду та направляючи справу на новий розгляд, суд касаційної інстанції не має права при новому розгляді справи вирішувати наперед питання про: 1) доведеність чи недоведеність обвинувачення (ст. 419.12.1); 2) достовірність або недостовірність доказів (ст. 419.12.2.); 3) переваги одних доказів над іншими (ст. 419.12.3); 4) застосування судом першої або апеляційної інстанції того чи іншого кримінального закону та покарання (ст. 419.12.4. – 419.12.5.).

Таким чином, аналіз норм кримінально-процесуальних законів України та Азербайджану, які передбачають порядок розгляду справ у судах апеляційної і касаційної інстанцій, свідчить, що основною метою апеляційного й касаційного провадження є перевірка законності та обґрунтованості судових рішень, усунення порушень закону, допущених судами нижчого рівня, яка реалізується у прийнятих даними судовими інстанціями рішеннях за скаргою (протестом) учасників судового процесу.

Кримінально-процесуальним законодавством країн встановлено, що до компетенції суду касаційної інстанції також входить надання роз'яснень з питань застосування законодавства, що виникають при розгляді кримінальних справ, вивченні у судах нижчого рівня стану організації здійснення судочинства і надання їм методичної допомоги.

Разом з тим, законодавство обох країн забороняє судам вищого рівня втручатися у діяльність суду першої інстанції під час здійснення правосуддя у кримінальному судочинстві.

Тому чітка законодавча регламентація взаємовідносин судів різних рівнів, їх повноважень, прав та обов'язків у кримінальному судочинстві має велике значення для здійснення законного, справедливого й незалежного правосуддя, ефективного захисту судом прав людини.

Список літератури:

1. Закон України “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” від 21 червня 2001 р. № 2533 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 25. — Ст. 1142.
2. Закон України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 27-28. — Ст. 180.
3. Конституція України (із змінами і доповненнями внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV). — К.: Атіка, 2006. — 61 с.
4. *Кривенко В.В.* Демократизація судової влади в Україні // Вісник Верховного Суду України. — К., 2005. — № 7.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. — Вид. третє, перероблене та доповнене — К.: Юрисконсульт, КНТ, 2006. — 890 с.
6. *Куйбіда Р.О.* Організація і розвиток сучасної судової системи України: Дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2006.
7. Основи адміністративного судочинства в Україні / За заг. ред. Н.В. Александрової, Р.О. Куйбіди. — К.: Конус — Ю, 2006. — 256 с.
8. *Шишкін В.І.* Судові системи країн світу: Навчальний посібник. У 3-х кн. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — Кн. 1. — 320 с.
9. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. — Bakı: “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, 2002. — 83 s.
11. Məhkəmələr və Hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il tarixli qanunu // Məhkəmə hakimiyyəti (normativ-hüquqi aktlar toplusu) “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı, 2006. — S. 4-77.
10. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-prosesual məəcəlləsi. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı, 2005. — 752 s.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрываются вопросы соотношения указаний вышестоящих судов, пределы их обязательности для нижестоящих судов и принципа независимости судей в уголовном процессе Украины и Азербайджана. Анализируются национальные законодательные акты этих стран, их соответствие международным правовым актам.

SUMMARY

The issues of correlations of court directives and limits of their obligations to inferior courts with the principle of independence of judges in criminal process in Ukraine and Azerbaijan are highlighted in the current article. The national legislative acts of these countries, their conformity to the international legal acts are analyzed.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 23.09.07